

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595   ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeni ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

TOŻSAMOŚĆ KRAJOBRAZU WSI POMORZA ZACHODNIEGO

THE IDENTITY OF THE LANDSCAPE OF WESTERN POMERANIAN VILLAGES

Magdalena Rzeszotarska-Pańska
Katedra Projektowania Krajobrazu,
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Krajobraz kulturowy Pomorza Zachodniego został ukształtowany w wyniku przemian cywilizacyjnych i politycznych trwających od X w. do czasów współczesnych. Najbardziej charakterystyczne elementy krajobrazu obszarów wiejskich regionu zostały wykształcone w okresie średniowiecza oraz późniejszego rozwoju wielkiej własności ziemskiej. Są to zachowane do dzisiaj średniowieczne układy ruralistyczne i obiekty sakralne, a także folwarki i założenia rezydencjonalne oraz zabudowa mieszkalna i gospodarcza pochodząca głównie z XIX w. oraz końca XVIII w. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu wiejskiego oraz przyczyn problemów związanych z poszukiwaniem regionalnej tożsamości kulturowej mieszkańców Pomorza Zachodniego.

Słowa kluczowe: zabudowa wiejska, układy ruralistyczne, tożsamość krajobrazu, Pomorze Zachodnie

The cultural landscape of the Western Pomerania was formed as a result of civilization and political transformations lasting from the 10th century up to contemporary times. The most characteristic elements of the landscape of country areas of the region were created in the period of the Middle Ages and the development of the great land ownership. These are rural layouts and churches from the Middle Ages, as well as manor farms and residential layouts and also the residential and farm buildings coming mainly from the 19th century and the end of the 18th century. The aim of that paper is to present characteristic elements of the rural landscape of Western Pomerania and causes of the problems associated with the search the cultural identity of residents of that region.

Keywords: country buildings, rural layouts, identity of landscape, Western Pomerania

„... Gdzie do jednolitości podszczecińskim ziemiom! Pogmatwały się na nich czasy i przestrzenie, przemieszały się niejednolitości w ludzkich duszach i dziejach. Duszach lemków, autochtonów, zaburzan, wielkopolan, wilniuków, pałuczian, kujawian...

Jak w moich dziejach i duszy.

Wszędzie tam natrafiałam na pogranicze.

Bo pogranicze jest od zawsze i we mnie. Pogranicze powagi i śmiechu, prozy i poezji, infantylności i dojrzałości, liryki i satyry. Rzeczywistości i urojenia. Tej ziemi pogranicznej, tym pogranicznym ludziom przywiozłam pogranicze własne.”

(Kulmowa, 2004)

Wstęp

Dzisiejszy krajobraz kulturowy Pomorza Zachodniego został ukształtowany w wyniku przemian cywilizacyjnych i politycznych trwających od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych. Najbardziej charakterystyczne elementy krajobrazu obszarów wiejskich regionu zostały wykształcone w okresie średniowiecza oraz późniejszego rozwoju wielkiej własności ziemskiej. Są to zachowane do dzisiaj średniowieczne układy ruralistyczne i obiekty sakralne, a także folwarki i założenia rezydencjonalne oraz zabudowa mieszkalna i gospodarcza pochodzącą głównie z XIX w. oraz końca XVIII w. Na obecny stan zachowania historycznych układów i zabudowy wsi miały wpływ liczne uwarunkowania polityczne i społeczne, wśród których należy przede wszystkim wymienić proces kształtowania się nowego społeczeństwa po 1945 r. na obszarze tzw. „Ziem Odzyskanych”, a także zmiany sposobu gospodarowania przestrzenią związane z powstaniem, działalnością, a następnie upadkiem Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Prof. Zbigniew Myczkowski przyjmuje za podstawowy składnik tożsamości miejsca jego tradycję i kulturę, pojmowane jako *zespół czynników związanych z całokształtem nawiązań historycznych (materialnych i niematerialnych) danego miejsca, mających swój wyraz w krajobrazie* (Myczkowski 2003: 34). Na tożsamość miejsca składa się zarówno przestrzeń materialna jak i niematerialna (duchowa). W niniejszej pracy, analizie poddane zostaną wybrane uwarunkowania kulturowo-cywilizacyjne oraz społeczno-gospodarcze mające, zdaniem autorki, wpływ na tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego.

Celem pracy jest wybór i analiza najbardziej typowych dla regionu elementów krajobrazu wiejskiego oraz przedstawienie problemów związanych z poszukiwaniem regionalnej tożsamości kulturowej mieszkańców Pomorza Zachodniego w latach powojennych.

Historyczna dzielnica Pomorza Zachodnie obejmuje ziemie nadbałtyckie od obszarów na zachód od Lęborka do terenów na wschód od Straslundu, której granicę południową wyznacza pradolina Noteci i Warty (Szulk 1988: 9). Zakres pracy obejmuje obszary wiejskie Pomorza Zachodniego znajdujące się w obecnych granicach administracyjnych Polski.

Charakterystyczne elementy krajobrazu wiejskiego Pomorza Zachodniego

Autorzy opracowania *Krajobraz kulturowy Polski. Województwo zachodniopomorskie*, pod red. J. Bogdanowskiego wśród najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego wymieniają między innymi:

- układy ruralistyczne o średniowiecznej metryce, spośród których na szczególną uwagę zasługują wsie o czytelnych układach owalnicowych, okolnicowych oraz ulicowych z zachowaną zabudową murowaną z czerwonej cegły, a także ryglową pochodzącą głównie z XIX w.,
- budowle sakralne, do których należą wczesnogotyckie kościoły granitowe oraz pochodzące z XVII i XVIII w. budowle wzniesione w konstrukcji ryglowej, a także zabudowania poklasztorne związane z działalnością głównie cystersów, jak również joannitów i templariuszy,
- założenia rezydencjonalne pochodzące w większości z XIX w., a także nieliczne zachowane obiekty z XVIII w.

Z kolei, prof. Adam Szynski uznaje „dom halowy”, zagrodę czworoboczną oraz wieś owalnicową za *kulturowy paradygmat wsi pomorskiej będący swoiście rozumianym kluczem dla jej identyfikacji...* (Szynski 2009: 45). Układ wsi oraz kształt zachowanych zagród opisuje, jako wyjątkowo cenny przykład pomorskiej tradycji wyodrębniający ten obszar spośród pozostałych regionów kraju.

W świetle prowadzonych przez autorkę od blisko 15 lat badań na omawianym terenie, związanych z zasobem krajobrazowym wsi, elementami najmocniej identyfikującymi tożsamość krajobrazu wsi z terenu Pomorza Zachodniego są niewątpliwie zachowane do dzisiaj:

1. średniowieczne układy przestrzenne wsi, z najliczniej występującymi ulicówkami, a zwłaszcza charakterystycznymi dla regionu regularnymi owalnicami,
2. forma rozplanowania zagrody czworobocznej (*Vierkanthof*), początkowo zamknięta z budynkiem bramnym,
3. najczęściej spotykane budynki mieszkalne i gospodarcze wzniesione z czerwonej cegły oraz mniej licznie zachowane, jednak specyficzne dla regionu obiekty wzniesione w konstrukcji ryglowej,
4. niewielkie kościoły o średniowiecznej metryce wzniesione z ciosów granitowych oraz pochodzące z XVII i XVIII w. kościoły w konstrukcji ryglowej,
5. założenia folwarczne wraz z towarzyszącymi im zespołami dworsko-parkowymi i pałacowo-parkowymi, pochodzące głównie z XIX w. i początku XX w., a także nieliczne, choć wyjątkowo cenne osiemnastowieczne układy barokowe¹. Z uwagi na to, że założenia rezydencjonalne były już szeroko omawiane w innych publikacjach autorki², w niniejszej pracy zostaną przedstawione pozostałe wymienione elementy krajobrazu kulturowego wsi zachodniopomorskiej.

¹ Wśród założeń pochodzących z XVIII w. na szczególną uwagę zasługuje założenie w Świerznie. Jest to zespół budynków barokowego dworu myśliwskiego z I ćw. XVIII w. stanowiący najwcześniejszą i obecnie jedyną na Pomorzu Zachodnim rezydencję z dziedzicem honorowym, założonym na planie „*entre cour et jardin*”, w której wszystkie budynki zostały wzniesione w konstrukcji ryglowej.

² M. Rzeszotarska, *Dwory i parki podworskie na Pomorzu Zachodnim, Krajobraz i ogród wiejski. Tradycje a współczesny krajobraz wsi polskiej*, VI Forum Architektury Krajobrazu, t. II, Lublin 2003; M. Rzeszotarska-Pałka, *Tożsamość krajobrazu kulturowego wsi folwarcznych i majątków ziemskich na terenie Pomorza Zachodniego. Zakres, możliwości i metody rewitalizacji krajobrazu kulturowego wsi i majątków ziemskich administrowanych w latach 1949-1991 przez państwowe gospodarstwa rolne*, praca doktorska, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Kraków 2005, maszynopis niepublikowany; M. Rzeszotarska-Pałka, *Zagrożenia zespołów pałacowo i dworsko – parkowych z terenu Pomorza Zachodniego związane z przemianami strukturalnymi obszarów wiejskich w XX i XXI w.*, „Czasopismo Techniczne, Architektura”, R. 112, z. 5, z. 5-A (2015).

Układy ruralistyczne

Wśród charakterystycznych dla regionu układów przestrzennych wsi na szczególną uwagę zasługują wsie owalnicowe³. Według Piskorskiego owalnice, które zdecydowanie dominowały w strukturze osadniczej Pomorza Zachodniego na terenach objętych kolonizacją na prawie niemieckim⁴, stanowiły najliczniej występujący typ zachodniopomorskiego osiedla wiejskiego (Piskorski 1990: 233). Populamość ta jednak nie wiązała się ze szczególnymi warunkami terenowymi, czy też jakością gleby – owalnice występują zarówno na glebach wartościowych w rejonie Pyrzyce, jak i na obszarach pokrytych wcześniej lasem, np. w okolicach Dobrej. Wielkie i niezwykle regularne wsie owalnicowe o wewnętrznym placu długości ponad 500 m, wokół którego rozlokowanych było około dwudziestu gospodarstw, występują głównie na obszarze ziem: szczecińskiej, pyrzyckiej i stargardzkiej. Z kolei, stosunkowo niewielkie owalnice, liczące mniej niż dziesięć gospodarstw odnajdujemy na terenach pozostających pod wpływami meklemburskimi, położone na wschód od rzeki Dziwny aż po Wieprzę i jezioro Wicko (Szymski i in. 2006: 112-125). Charakterystyczne wrzecionowate nawsia ze stojącymi na środku kościołami, którym zwykle towarzyszą niewielkie cmentarze oraz działkami siedliskowymi rozlokowanymi po obu stronach ulicy, zachowały się do dzisiaj, stanowiąc czytelne układy przestrzenne w krajobrazie wiejskim Pomorza Zachodniego (Ryc. 1.). Wśród dobrze zachowanych wsi z układem owalnicowym należy wymienić: Sokoliniec, Brzesko, Lisie Pole, Nieborów, Trzebusz, Buślary, Siemczyn, Stary Wierchów, Dargomyśl, Raduń, Sulimierz (Szymski in., 2006: 205).

Ryc. 1.
Sokoliniec, owalny plac z kościołem (fot. M. Rzeszotarska-Pałka, 2005)

³ Owalnica – niemiecka nazwa *Angerdörf* – wywodzi się od starogermańskiego słowa *Anger* oznaczającego łąkę. Wieś o regularnej zabudowie rozlokowanej wzdłuż drogi, która wewnątrz wsi rozdziela się na dwie ulice otaczające owalny (wrzecionowaty) plac. (Zajchowska 1950: 298-307).

⁴ kolonizacja na terenie Pomorza Zachodniego w XII i XIII w. następowwała w wyniku inwazji plemion germańskich z głębi Niemiec i związana była z licznymi nadaniami ziemi dla instytucji kościelnych i klasztornych, a później również dla rodów rycerskich (Gómsiewicz 1999: 7-9).

Zagrody

Za najbardziej specyficzny typ zagrody dla regionu przyjmuje się czworoboczną zagrodę zamkniętą (Vierkanthof) z budynkiem bramnym. W zachowanych do dzisiaj na terenie Pomorza Zachodniego tego typu zagrodach, pochodzących z końca XVIII i początku XIX w., był dom mieszkalny kryty osobnym dachem sytuowany najczęściej w głębi podwórza, podczas gdy przykryte wspólnym dachem budynki gospodarcze tworzyły trzy pozostałe pierzeje dziedzińca. Naprzeciw domu mieszkalnego, od strony ulicy, zlokalizowana była zwykle stodoła lub tzw. budynek bramny (Torhaus). W budynku bramnym – łączącym pod jednym dachem funkcję gospodarczą i mieszkalną, obok obszernych wrót wjazdowych na podwórze, występowała również bramka wejściowa z bogato zdobionym owalnym nadprożem. Starsze budynki w zagrodzie miały ściany wykonane w konstrukcji szkieletowej wypełnione gliną, natomiast zabudowania pochodzące z końca XIX w. posiadają już przyziemie murywane z cegły, a piętro wzniesione w konstrukcji szkieletowej wypełnione cegłą (Betlejewska 1996: 244). W nadmorskiej wsi Niechorze zachowała się zagroda czworoboczna z budynkiem bramnym pochodzącym z lat 1848-1861. Budynki gospodarcze zostały przykryte wspólnym dachem, pierwotnie trzcinowym, zamienionym w l. 70 XX w. na etemitowy. W miejscu pierwotnej chałupy drewnianej wzniesiono później szerokofrontowy dom murywany. Budynek bramny posiada asymetrycznie umieszczony przejazd oraz galerijkę na piętrze usytuowaną od strony podwórza (Ryc. 2.) (Szymki in., 2006: 140-144).

Ryc. 2.
Niechorze, budynek bramny w zagrodzie czworobocznej
(fot. M. Kwiatkowska, 2004)

Przykładem bardzo dobrze zachowanej wsi owalnicowej, z kilkunastoma dużymi zagrodami czworobocznymi, z dwu lub nawet czterokondygnacyjnymi domami mieszkalnymi, za którymi znajdują się rozległe ogrody i sady jest Swołowo (Zwelow) w gminie Słupsk⁵. Zarówno sam układ wsi, jak i formę rozplanowania zachowanych zagród, a także

⁵ Swołowo nazwano pomorską wsią dziedzictwa kulturowego i stolicą „Krainy w kratkę”, którą stanowi zespół okolicznych wsi z budynkami w konstrukcji ryglowej. Wiele obiektów zostało odnowionych przy pomocy dopłat z funduszu programu Phare TOURIN II i przy doradztwie specjalistów ze skansenu w Klukach. (Arlet 2004: 74).

ryglową konstrukcję budynków można uznać za cenny przykład specyficznie pomorskiej tradycji planowania i budowania (Szymski in., 2006: 142, Szymski 2009: 43-45)

Zabudowa wiejska w konstrukcji drewnianej szkieletowej oraz murowana z czerwonej cegły

Dominującym elementem krajobrazu wsi pomorskiej w okresie kolonizacji na prawie niemieckim stał się przeniesiony z Dolnej Saksonii tzw. „dom halowy”, który wyróżniał się obszerną wielofunkcyjną sienią. Na Pomorzu Zachodnim ten typ domu przetrwał głównie w strefie nadmorskiej, ewoluując do formy domu rybackiego, o mniejszych gabarytach i zmodyfikowanej funkcji użytkowej (Szymski 2009: 36-37). Charakterystyczne halowe domy rybackie zachowały się do dzisiaj we wsiach Karsibór i Mrzeżyno.

W XIII i XIV w. domy halowe były wznoszone w konstrukcji szkieletowej (Fachwerk), a w późniejszym czasie wznoszono je już w konstrukcji ryglowej. Początkowo drewniany szkielet ścian wypełniano pionowo układanymi żerdziami, zwanymi strychulacmi lub szachulcami, które oblepiano mieszanką gliny ze słomą, a następnie pola pomiędzy drewnianą konstrukcją tynkowano i bielono. Opisaną konstrukcję szachulcową zaczęto w XVI w. zastępować wypełnieniem ścian wątkiem ceglany, zwanym potocznie „murem pruskim” (Arlet 2004: 20). Budynki mieszkalne wznoszono powszechnie w drewnianej konstrukcji szkieletowej charakterystycznej dla terenu Pomorza Zachodniego, ale również Wielkopolski, Warmii i Mazur oraz Dolnego Śląska do XIX w., kiedy to rozpowszechniła się konstrukcja ceglana, a system drewniany stosowano już tylko przy budowie stodół, wiatraków czy też dzwonnicy kościelnych (Tłoczek 1980: 32-35).

„Dom pyrzycki” stanowi kolejny typ drewnianego budynku mieszkalno-gospodarczego. Jest to wąskofrontowy, dwukondygnacyjny budynek z użytkowym poddaszem wznoszony w konstrukcji ryglowej. Nieliczne obiekty tego typu zachowały się na ziemi pyrzyckiej, m.in. we wsi Brzesko.

Z kolei, ryglowy „dom słowiński” zachował się do dziś jedynie na terenach zasiedlonych pierwotnie przez kaszubską ludność Słowińców⁶, w rejonie nadmorskich jezior Jamno, Gardno i Łebsko. Pierwotny „dom słowiński” to dom wąskofrontowy, jednoizbowy z sienią narożną oraz izbą i kuchnią położoną za nią. Do dzisiaj zachowały się głównie chałupy dwurodzinne, parterowe, szerokofrontowe z dwoma przylegającymi do siebie mieszkaniami o podobnym układzie wnętrza, typowe dla Słowińców zamieszkujących te tereny. W Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach prezentowane są zachowane wiejskie zagrody, wśród których na uwagę zasługuje dom Charlotty Klück z drugiej połowy XVIII w., a także dwurodzinna chałupa z Żoruchowa pochodząca z 1841 r. (Ryc. 3.).

⁶ Odrębna kultura Słowińców została ukształtowana pod wpływem tradycji niemieckich oraz polskich i skandynawskich. W średniowieczu plemiona kaszubskie dominowały w znacznej części Pomorza Zachodniego, z czasem jedynie pas nadmorski aż po Łebę, a także tereny nadjeziorne pozostały obszarem zamieszkiwanym przez Kaszubów – nazywanych od połowy XIX w. Słowińcami. W l. 1945-1948 Słowińcy byli masowo wysiedlani z terenu Pomorza. W wyniku wstrzymania akcji wysiedleńczej we wsi Kluki pozostało kilka osób pochodzenia miejscowego (www.muzeum.slupsk.pl, dostęp 02.03.2006).

Ryc. 3.
Kluki, dom dwurodzinny z Żoruchowa (źródło: *Wieś pomorska wczoraj i dziś*)

Od połowy XVII w. budynki wąskofrontowe zaczęły być wypierane przez szerokofrontowe⁷. Najbardziej rozpowszechnione były szerokofrontowe domy parterowe o dwutraktowym układzie przykryte dachami dwuspadowymi. Zachowały się przede wszystkim budynki o konstrukcji wypełnionej czerwoną cegłą, kryte dachówką, z symetrycznym układem wnętrza (domy we wsiach Karsibór, Wrzosowo, Czemnica, Mosty, itd.).

Obecnie na Pomorzu Zachodnim, ze względu na przepisy budowlane zakazujące krycia domów trzcina i słomianą strzechą, preferujące obiekty masywne, dominują budynki murowane, upowszechnione jeszcze w XIX w. Murowane domy mieszkalne zachowane do dziś pochodzą głównie z okresu od 4 ćw. XIX w. do lat. 30. XX w. Są to obiekty wzniesione z czerwonej cegły – nietynkowane, często z podmurówką wykonaną z kamienia polnego, a także budynki tynkowane, ubogacone detalem architektonicznym. Dominują wśród nich parterowe domy szerokofrontowe z użytkowym poddaszem, których cechą wspólną jest symetryczna kompozycja elewacji oraz wysoki dach dwuspadowy lub naczółkowy (Ryc. 4.). Budynki te są zwykle usytuowane kalenicowo w stosunku do drogi wiejskiej (Szymiski i in. 2006: 177-181).

⁷ Przyczyniły się do tego niewątpliwie reformy wprowadzone przez Fryderyka II, związane z tzw. kolonizacją fryderycjańską, a także powołanie w 1770 r. urzędu budowlanego preferującego m.in. sytuowanie budynków długą ścianą w stosunku do drogi. (Arlet 2004: 39-40).

Ryc. 4.
Mierzyn, dom szerokofrontowy (źródło: *Wieś pomorska wczoraj i dziś*, s. 179)

Kościół wiejskie

Lokacja wsi na prawie niemieckim na Pomorzu Zachodnim z reguły pociągała za sobą budowę kościoła, w związku z tym główna sieć parafii z kościołami filialnymi została ukształtowana na tym terenie już w średniowieczu i przetrwała do XX w. Wśród zachowanych średniowiecznych i nowożytnych kościołów wiejskich zdecydowanie przeważają budowle wzniesione z cegły i kamieni, jednak wszystkie – łącznie z mniej licznymi ryglowymi – posiadają pewne wspólne cechy. Były to w większości kościoły ewangelickie, co wywarło decydujący wpływ na ich oszczędną formę architektoniczną (*Pomorze Zachodnie poprzez wieki*: 88-91).

Na terenach wiejskich Pomorza Zachodniego, w zależności od zastosowanego budulca można wyróżnić pięć typów budowli sakralnych: kościoły wznoszone z regularnie obrobionych ciosów granitowych, z kamiennych otoczków, w technice mieszanej z kamienia i cegły, w konstrukcji ryglowej oraz obiekty neostylowe wykonane, zarówno z kamienia, jak i z cegły. Do najbardziej charakterystycznych dla regionu należą obiekty ryglowe oraz granitowe.

Na Pomorzu Zachodnim zachowała się liczna grupa wiejskich kościołów wzniesionych w konstrukcji słupowo-ryglowej w okresie od XV do XIX wieku. Jak podaje Rutyna, można wyróżnić kilka charakterystycznych typów rozwiązań architektonicznych drewnianych budowli sakralnych (Rutyna 2011: 441-464).

Pierwszą grupę stanowią kościoły salowe bez wieży, niekiedy z sytuowaną obok dzwonnica. Należy tu wymienić pochodzącą z 1604 r. świątynię w Ciećmierzu – jeden z najstarszych, zachowanych na Pomorzu Zachodnim obiektów ryglowych oraz kościół w Brzeźniaku wzniesiony w 1. połowie XIX w. Druga grupa kościołów to obiekty salowe połączone z samonośną odeskowaną wieżą, np. kościół w Wierzbicinie z końca XVIII w. (Ryc. 5.) Są to dość niskie parterowe obiekty założone na planie prostokąta, przykryte wy-

sokim, dwuspadowym dachem o nachyleniu połaci około 45 stopni. Gdyby nie stosunkowo wysokie ściany i wieża trudno byłoby je odróżnić od wiejskich chałup (Latour 1987).

Ryc. 5.
Wierzbiczin, kościół ryglowy, (fot. M. Rzeszotarska-Pałka, 2005)

Następna grupa to kościoły salowe z dostawioną wieżą ryglową o wypełnieniu ceglany lub z wieżą murowaną z cegły albo kamienia polnego. Są to m.in. kościoły w Świeszewie koło Gryfic, w Miękowie oraz w Łoźnicy. Kolejny typ kościoła ryglowego stanowią obiekty, w których wieża wychodzi z bryły korpusu salowego, jak np. we wsi Wołowiec. Ostatnia grupa to wieloboczne kościoły bezwieżowe, takie jak świątynie w Dzisnej, czy też Niekłończycy (Rutyna 2011: 441-464).

Z kolei, jednonawowe kościoły granitowe na planie prostokąta, czasem wzbogacone o wieże i prezbiteria, występują głównie w południowej części Pomorza Zachodniego, na obszarze działalności zakonu templariuszy. Są to najstarsze, w regionie budowle sakralne, wznoszone z regularnie obrobionych ciosów kamiennych, pochodzące z przełomu XIII i XIV w. Należą do nich kościoły w Naroście, Brwicach, Klępiczu, Białęgach. Podobne obiekty z kamiennych otoczków wznoszono głównie od XIV do XVI w. już na terenie całego regionu. Natomiast, kościoły ceglane i kamiennie-ceglane powstawały w tym samym czasie na terenach objętych wpływami cystersów w rejonie nadmorskim.

Kościół były lokalizowane w centrum lub też na skraju wsi, przy czym charakterystyczne dla terenu Pomorza Zachodniego jest sytuowanie świątyni w obrębie nawsia we wsiach owalnicowych – tworząc tym samym czytelne dominanty w krajobrazie. Szczególnie malowniczo położone są kościoły w Dębogórze i Kołowie – w centrum wsi, na owalnym placu nad stawem, a także w Kulicach, czy też Sokolińcu.

Świątyniom towarzyszyły zwykle cmentarze otoczone kamiennym lub ceglany murem, w zdecydowanej większości zamknięte dla pochówków pod koniec XIX w. Jednak istnieją do dzisiaj, jako tereny zieleni towarzyszące obiektom sakralnym, często z pozosta-

łościami mauzoleów rodzin szlacheckich oraz pomnikami poświęconymi pamięci żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej.

Wszystkie wymienione układy przestrzenne i obiekty wraz z założeniami rezydencjonalnymi, stanowią istotne wyróżniki krajobrazu⁸ wsi zachodniopomorskiej, określające jej tożsamość kulturową.

Uwarunkowania wpływające na stan krajobrazu kulturowego wsi na obszarze Pomorza Zachodniego w latach powojennych

Na stan zachowania wsi w pierwszych latach po II wojnie światowej największy wpływ miały takie czynniki jak: zniszczenia wojenne, wywóz majątku do Związku Radzieckiego i jego rozkradanie przez ludność, a także trudności w przejmowaniu ziemi i zabudowy od Armii Radzieckiej.

Osadników przybywających na teren Pomorza Zachodniego witały popalone domy, wiele opustoszałych wiosek i miasteczek lub wiosek przepelnionych, ale zamieszkałych głównie przez starców, kobiety i dzieci. Jednocześnie całe mienie pozostawione na obszarze Pomorza Zachodniego przez Niemców, było traktowane przez Armię Czerwoną – zgodnie z zarządzeniami władz, jako zdobycz wojenna. Spowodowało to wywóz niemal wszystkiego, poczynając od mebli i drobnych przedmiotów gospodarstwa domowego, a kończąc na wyposażeniu całych fabryk. Również władze regionu przekazywały na żądanie wielu instytucji dzieła sztuki, meble, maszyny przemysłowe i rolnicze, samochody i materiały budowlane do Warszawy i innych miast Polski centralnej. Przez wiele lat wysyłano codziennie transporty cegieł z rozbieranych domów i budynków gospodarczych „na odbudowę Warszawy” (*Pomorze Zachodnie poprzez wieki: 367-368, 394-395*). W związku z trudnościami wyegzekwowania postanowień poczdamskich od władz radzieckich, utrudnione było przekazywanie majątków rolnych władzom polskim. Ostatecznie, przejmowanie założeń folwarcznych trwało aż do 1949 r. W tym czasie postępowała zarówno dewastacja zabudowy, jak i degradacja pól uprawnych oraz rozkradanie i niszczenie pozostawionego przez byłych właścicieli mienia przez stacjonujące na terenie folwarków wojska radzieckie.

Jak podają autorzy monografii *Architektura polska lat 1945-1960 na obszarze Pomorza Zachodniego* działania mające na celu szybkie zagospodarowanie pozostawionych przez ludność niemiecką zabudowań ograniczały się do zasiedlania jedynie tych obiektów, które wymagały nielicznych i nieskomplikowanych prac remontowo-adaptacyjnych z równoczesnym niszczeniem tego, co kojarzyło się wprost z niemieckością (Bal, Dawidowski, Szymiski 2004: 24).

Problemy związane z poszukiwaniem regionalnej tożsamości kulturowej mieszkańców Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej

Główne przyczyny braku dbałości o zastane dziedzictwo kulturowe na tzw. „Ziemiach Odzyskanych” to przede wszystkim: brak stabilizacji oraz stan tymczasowości i niepewno-

⁸ Wyróżnik krajobrazu – identyfikator w przestrzeni, służący do określenia zasobów w poszczególnych miejscowościach w celu odróżnienia ich od siebie (definicja według Niedźwiecka-Filipiak 2009: 52).

ści, w jakiej znaleźli się nowi mieszkańcy Pomorza Zachodniego, a także uwarunkowania towarzyszące tworzeniu się na tych terenach nowego społeczeństwa⁹.

Pierwsze lata nowego życia osadników na Pomorzu Zachodnim były szczególnie trudne. Początkowo władza spoczywała w rękach radzieckich komendantów wojennych, którzy podsycali niechęć i nieufność pomiędzy Niemcami a Polakami, poprzez coraz częstsze przykłady faworyzowania niemieckiej ludności, a także pozwalania na powroty Niemców na teren Pomorza Zachodniego i podsycaniu ich nadziei na korzystne rozwiązanie statusu regionu. Powodowało to u Polaków stan niepewności, tymczasowości, a przede wszystkim nienawiści w stosunku do Niemców i wszystkiego, co niemieckie, w tym wielowiekowego dziedzictwa kulturowego tych terenów.

Sytuację poprawiły decyzje konferencji poczdamskiej z 2 sierpnia 1945 r. w sprawie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz o wysiedleniu Niemców. Jednak poważny niepokój budziło odroczenie sprawy ostatecznego uznania granicy polsko-niemieckiej do momentu podpisania traktatu pokojowego. Kwestia stabilizacji granicy została ostatecznie rozwiązana dopiero w 1950 r., kiedy to powstała rok wcześniej NRD i uznała w traktacie zgorzeleckim nienaruszalność zachodniej granicy Polski. Jednak niepewność stale powracała. Władze polskie całkowicie podporządkowane Moskwie nieustannie oskarżały RFN o chęć odebrania Ziemi Zachodnich. Uznanie granicy zachodniej Polski przez RFN nastąpiło dopiero w 1970 r. (*Pomorze Zachodnie poprzez wieki*: 406).

Niestety była to tylko jedna z wielu przyczyn braku stabilizacji i niepewności, które utrzymywały się na Pomorzu Zachodnim przez wiele lat. Do kolejnych należała polityka i propaganda polskich władz. Pomorze Zachodnie było traktowane, jako region przyfrontowy, któremu zawsze będą zagrażać Niemcy. Helena Kurcysz, od 1946 r. główny urbanista województwa szczecińskiego, pisała: „W Szczecinie czuliśmy się wtedy obco. Nie opuszczało nas ani na chwilę poczucie tymczasowości, nietruwałości. Wydawało nam się, że Polska jest tam, na starych ziemiach. Że tam jest życie prawdziwe, a tu jest jakaś egzotyczna kolonia polska, do której oddelegowano nas na okres przejściowy” (Kurcysz: 21). Osadnicy na terenach wiejskich żyli w poczuciu, że znaleźli się tu tylko na chwilę – dotyczyło to zwłaszcza tych, którzy poznali już dolę wysiedleńca. Często nie szukali lepszych gospodarstw, nie dbali o posiadane obiekty – nie prowadzili remontów i napraw, czego skutkiem było pogorszenie się stanu technicznego zabudowań.

Poczucie tymczasowości wzmagala także polityka władz centralnych, które z jednej strony prowadziły wspomniany już proceder „urzędowego szabru”, a z drugiej – w niewielkim stopniu w porównaniu z obszarem centralnej Polski, czy nawet Górnego i Dolnego Śląska, dbały o rozwój gospodarczy i odbudowę Pomorza Zachodniego. Wielkość funduszy przyznawanych centralnie na odbudowę powodowała, że czuło się, że tutaj jest „gorsza” Polska (*Pomorze Zachodnie poprzez wieki*: 375-405). Dopiero lata 60. XX w. przyniosły „małą stabilizację” – widoczne inwestycje dokonane w regionie przez państwo zaowocowały społecznym uspokojeniem.

Specyfiką Pomorza Zachodniego jest również ukształtowanie się jego społeczeństwa po II wojnie światowej nieomal całkowicie od nowa. Osadnicy stanowili mozaikę narodowościową i kulturową, na którą złożyło się pięć grup ludności: dawni mieszkańcy, Niemcy i tzw. autochtoni; przesiedleńcy, głównie z terenów graniczących z Pomorzem Zachodnim i z Polski centralnej (ok. pół miliona osób); wysiedleńcy z Kresów Wschod-

⁹ Rozdział 4 został opracowany przy wykorzystaniu materiałów zawartych w dysertacji doktorskiej autorki pt: *Tożsamość krajobrazu kulturowego wsi folwarcznych i majątków ziemskich na terenie Pomorza Zachodniego*, op.cit.

nich; reemigranci z państw europejskich (głównie Francji); mniejszości narodowe: Ukraińcy¹⁰, Grecy, Macedończycy, Romowie.

Poszczególne grupy osadników izolowały się między sobą jeszcze wiele lat po wojnie, traktując swoją sytuację, jako tymczasową – zwłaszcza mieszkańcy Polski centralnej, Kresów Wschodnich oraz Ukraińcy żyli w ciągłej nadziei powrotu do opuszczonych domów, a ich rozżalenie potęgowało jeszcze poczucie krzywdy wojennej, spowodowane właśnie odebraniem ziem i domów należących do nich często od wielu pokoleń.

Związana z ziemią zachodniopomorską poetka Joanna Kulmowa tak opisuje powojenne nastroje: „*A przecież urodziliśmy się w czasie niespokojnym, jak wszyscy tymczasowi mieszkańcy tamtej krainy, obarczeni kompleksem bezdomności wysiedleńcy i przesiedleńcy, którzy na własnej skórze doświadczyli prawdy, że nie ma tła stałego, albowiem żywot ziemski człowieka jest wędrowaniem, przybyciem i odejściem, gromadzeniem i utratą, podróżą bez wychynienia przez drogi, co wrysuje się w nas na zawsze.*” (Kulmowa 2004).

Różnorodne wzorce kulturowe nie sprzyjały integracji społeczeństwa, a jedynym elementem jednoczącym wszystkie grupy społeczne stała się, umiejętnie podsycana przez władze, nienawiść do poprzednich mieszkańców regionu – Niemców. „*Wot ona, proklataja Germania*” (oto one, przeklęte Niemcy) – taki rosyjski napis witał osadników wjeżdżających na teren Pomorza Zachodniego od strony Poznania (*Pomorze Zachodnie poprzez wieki*: 367). Niestety konsekwencją takiej postawy władz i społeczeństwa była również niechęć do pozostawionego na tych terenach dziedzictwa kulturowego, której skutki odczuwane są do dzisiaj. „*Wieś Ziemi Odzyskanych jest niewątpliwie odmienna w swych układach i formach architektonicznych. W naszym budownictwie staramy się nie tylko nie obniżyć poziomu dotychczasowego, ale jeszcze go podnieść przez coraz bardziej wszechstronnie racjonalne budownictwo wiejskie z wyeliminowaniem rażących cech budownictwa germańskiego.*” – pisał Naczelnny Komisarz Odbudowy Wsi – Adam Sadrakuła, poseł na Sejm z ramienia Stronnictwa Ludowego w latach 1947-1952 (Sadrakuła 1948: 242).

W tym kontekście można stwierdzić, że brak poczucia wspólnoty oraz bezpieczeństwa i stabilizacji, poczucie krzywdy wojennej, a także nienawiść do Niemców i w szerszym kontekście tradycji i kultury regionu nie sprzyjały zachowaniu dziedzictwa zastanego na terenie Pomorza Zachodniego. Utrudniało to również stworzenie społecznych więzi i poczucia tożsamości z regionem i jego kulturą. Według Szalewskiej i Klimko, zmiany ludnościowe po 1945 r. i napływ osadników z innych regionów Polski, spowodował przerwanie tradycji, załamanie się pozytywnego nastawienia do otoczenia i brak wiedzy o najbliższym regionie (Szalewska, Klimko 2000: 148).

Dla utrudnienia procesów integracyjnych równie ważnym, co kształtowanie się nowego społeczeństwa, stał się fakt dominującego udziału w gospodarce wiejskiej Pomorza Zachodniego Państwowych Gospodarstw Rolnych, lokalizowanych głównie w miejscu wielkich majątków ziemskich, zajmujących przed wojną prawie 70% całego arealu ziemi uprawnej w regionie (Stępiński 1989: 60-122). W PGR-ach powstał specyficzny rodzaj grupy społecznej, tzw. „robotników rolnych” bardzo rzadko związanych emocjonalnie z zamieszkiwanym terenem, niedbających o zastane dziedzictwo kulturowe.

Problemy poszukiwania tożsamości kulturowej regionu związane są również z brakiem historycznej ciągłości kultury niematerialnej Pomorza Zachodniego. Jak podają autorzy opracowania *Krajobraz kulturowy Polski. Województwo Zachodniopomorskie*, w 1945 r. ciągłość kulturowa została przerwana całkowitą wymianą mieszkańców, a co się z tym wiąże: zmianą języka, religii, a także podyktowanym względami politycznymi zacieraniem odrębności kulturowej. Przyczyniła się do tego również zmiana nazw wszystkich miejsco-

¹⁰ Poważną grupę stanowili Ukraińcy (53 tysiące osób), przesiedleni przymusowo w trakcie akcji „Wisła” w 1947 r., izolowani i poddawani stałemu nadzorowi służb bezpieczeństwa.

wości, a nawet całego regionu¹¹. Brzmienie nazw wsi i miast pozostawiono tylko w tych przypadkach, w których można było wykazać ich słowiańskie pochodzenie, co miało podkreślać związek tych terenów ze średniowiecznym Księstwem Pomorskim, pozostającym pod panowaniem władców polskich (np. Dobropole – niem. Dobberphul, słowiańskie „dobre pole”). Sytuacja odcinania się od nowożytnej historii regionu zaczęła zmieniać się dopiero od lat 90. XX wieku. Ożywieniu uległy kontakty z nielicznymi już byłymi mieszkańcami regionu, a także ich potomkami – organizowano lokalne konferencje, uroczystości dotyczące pamięci wspólnej historii, czy też zapraszano wybitne postaci związane z Pomorzem Zachodnim¹². Popularyzacji dziedzictwa kulturowego regionu służą także Europejskie Dni Dziedzictwa corocznie organizowane przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie i Narodowy Instytut Dziedzictwa oddział w Szczecinie (*Krajobraz kulturowy...* 51).

Podsumowanie

Dzisiaj Pomorze Zachodnie zamieszkuje społeczeństwo ukształtowane niemalże od podstaw, są to w zdecydowanej większości ludzie już urodzeni na tej ziemi, dla których stanowi ona „małą ojczyznę”. Jednak, nie zakończył się jeszcze proces kształtowania społeczności regionalnej w pełni identyfikującej się z tym obszarem. Cytując za prof. Adamem Szymkim: „(...) *jedyną drogą zakorzenienia się jest podjęcie wątków zachowanej tradycji wraz z pełnym uszanowaniem zachowanych jeszcze dóbr kultury materialnej i wpisania się w tę tradycję nie na zasadzie przeciwstawienia, lecz w pełni świadomej kontynuacji. Aby to móc uczynić należy dziedzictwo to wpiąć w poznac i zrozumieć*” (Szymski i in. 2006: 24). Dlatego też, istotna jest identyfikacja najbardziej typowych dla regionu elementów krajobrazu, tak miejskiego jak i wiejskiego. Pozwoli to na ich ochronę, a także świadomą kontynuację tradycji regionu w sytuacji wciąż kształtującego się społeczeństwa, poszukującego swoich korzeni i stałych wartości w ciągle zmieniającym się świecie.

Jak pisze Joanna Kulmowa w swoich wspomnieniach pt.: *Strumiańskie wędrowanie*, obejmujących trzydziestopięcioletni okres zamieszkiwania w leśniczówce Strumiany w Puszczy Goleniowskiej: *Takie upasowanie się w całkiem inny pejzaż to nauka wzajemna: my uczymy się tła, tło uczy się nas. Wchłonęci przez okolicę, wrastamy sobie w nią pomalutku.*

Bibliografia

- Arlet J. 2004. *Drewniane budownictwo szkieletowe na Pomorzu Zachodnim*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin.
- Bał W., Dawidowski R., Szymski M. 2004. *Architektura polska lat 1945-1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin.
- Betlejewska C. 1996. *Zabytkowe wsie województwa śląskiego*, „Ochrona Zabytków”, nr 3 1996.
- Górniewicz B. 1999. *Geneza, rozwój i prognozowanie wiejskich układów osadniczych*, Kraków.

¹¹ Pomorze Zachodnie – dawniej stanowiące dzielnicę historyczną Pommern, po II wojnie światowej podzielone na część zachodnią pozostającą w granicach Niemiec – Vorpommern (Pomorze Przednie) i część wschodnią w granicach Polski – Hinterpommern (Pomorze Tylne).

¹² Konferencje w Szczecinie poświęcone pamięci Hugo Lemckego, historyka i konserwatora zabytków; szlachciance pomorskiej Sydonii von Borck organizowane w Strzemieli i Marianowie; uroczystości ekumeniczne z udziałem katolików i protestantów z Niemiec, Spotkania Henrykowskie w pałacu w Siemczynie, działalność Akademii Kulickiej w dworcu w Kulicach, i in.

- *Krajobraz kulturowy Polski. Województwo Zachodniopomorskie*, pod red. J. Bogdanowskiego, Wydawnictwo VADEMECUM, Kraków – Warszawa 2002.
- Kulmowa J. 2004. *Strumiańskie wędrowanie*, Wydawnictwo Pogranicze, Szczecin.
- Kurcysz H. *Moje pierwsze lata w Szczecinie. Fragmenty wspomnień*. Rękopis w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, sygn. rękopisu 584.
- Latour S. 1987. *Charakterystyka form i stan zachowania budowli drewnianych na Pomorzu Zachodnim*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, nr 3-4, PAN, Warszawa.
- Myczkowski Z. 2003. *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo PK, seria Architektura, Monografia 285, Kraków.
- Niedźwiecka-Filipiak I. 2009. *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Wrocław.
- Piskorski J.M. 1990. *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i w początkach XIV w. na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznań.
- *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, pod red. J. M. Piskorskiego, Szczecin 1999.
- Rutyna H. 2011. *Sakralna architektura ryglowa na wsi zachodniopomorskiej*, „Przestrzeń i Forma” nr 15, Szczecin.
- Rzeszotarska-Pałka M. 2005. *Tożsamość krajobrazu kulturowego wsi fohwarcznych i majątków ziemskich na terenie Pomorza Zachodniego. Zakres, możliwości i metody rewitalizacji krajobrazu kulturowego wsi i majątków ziemskich administrowanych w latach 1949-1991 przez państwowe gospodarstwa rolne*, praca doktorska, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Kraków, maszynopis niepublikowany.
- Sadrakuła A. 1948. *Odbudowa wsi na ziemiach odzyskanych*, „Przegląd Budowlany”, Nr 7.
- Stępiński W. 1989. *Własność junkierska na Pomorzu Zachodnim w latach 1807-1914*, Szczecin.
- Szalewska E., Klimko R. 2000. *Wybrane problemy kształtowania krajobrazu Pomorza Środkowego*, III Forum Architektury Krajobrazu – *Nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce*, Warszawa.
- Szulc H. 1988. *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław.
- Szymski A., Rzeszotarska-Pałka M., Pawłowski W., Ignaczak-Felińska J. 2006. *Wieś pomorska wczoraj i dziś*, Walkowska Wydawnictwo, Szczecin.
- Szymski A. 2009. *Archetypiczne wartości wsi pomorskiej. Tożsamość wsi pomorskiej we współczesnym krajobrazie kulturowym (szanse i zagrożenia)*, *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec.
- Tłoczek I. 1980. *Polskie budownictwo drewniane*, Wrocław.
- Zajchowska S. 1950. *Owalnica, typ starej wsi między Łabą a wschodnią granicą Pomorza*, „Przegląd Zachodni”, nr 9/10, Poznań.

Strony internetowe

- www.muzeum.slupsk.pl (dostęp 02.03.2006).